

ДО ПИТАННЯ ПРО СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СУБ'ЄКТНО-ВЧИНКОВОГО ПІДХОДУ

Анотація. Питання про соціально-психологічний потенціал суб'єктно-вчинкового підходу розглядається в контексті різних уявлень про сутність понять «суб'єкт» і «вчинок». Критично оцінюється позиція класичного постмодернізму стосовно природи суб'єктності, а також авторства вчинку. Обґрунтовується доцільність синтезу положень про суб'єктно-суб'єктну взаємодію і спільний учинок як теоретико-методологічну основу, що визначає соціально-психологічні можливості суб'єктно-вчинкового підходу в дослідженні психічних явищ.

Ключові слова: суб'єкт, учинок, суб'єктно-вчинковий підхід, суб'єктно-суб'єктна взаємодія, спільний учинок.

Психологічна наука за час свого існування розробила і продовжує розробляти усе нові теоретично-методологічні підходи, на основі яких здійснюється дослідження психічних феноменів.

Поняття «науковий підхід» означає приєднання-наближення до чогось більш фундаментального, що позначається термінами «вчення», «теорія», «методологія», «парадигма», «концепція».

Як правило психологічні підходи формувалися в межах певної філософської традиції – матеріалізму (механістичного чи діалектичного) або ідеалізму (суб'єктивного чи об'єктивного), тієї чи іншої парадигми (модернізм – постмодернізм – постпостмодернізм, структуралізм – постструктуралізм, класика – некласика – постнекласика), конкретної філософсько-психологічної системи (феноменологія, екзистенціалізм, персонологія та

ін.), певного психологічного напрямку (психоаналіз, біхевіоризм, гештальтпсихологія та ін.), тієї чи іншої наукової школи (Ж. Піаже, Л.Виготський, С. Рубінштейн, О. Леонтьєв та ін.) чи галузі психології (загальна, вікова, педагогічна, соціальна тощо).

Не менш, а то і більш плідною нерідко виявляється розробка науково-дослідних підходів на перетині різних світоглядно-пізнавальних традицій, особливо коли поєднується щось надто протилежне, абсолютно здавалося б несумісне, скажімо, психологія свідомості, психоаналіз і біхевіоризм. Позитивний ефект в даному випадку досягається завдяки подоланню обмежень, властивих кожній окремій системі поглядів, а також конструктивній обопільній орієнтації на розуміння психіки як живої цілісності.

Проте існують підстави для виокремлення ще одного способу формування науково-дослідних підходів. Йдеться про випадки творчого синтезу різних наукових ідей, теорій, концепцій, автори котрих у своїх наукових пошуках ішли, образно кажучи, назустріч один одному, але через різні обставини їхня особиста зустріч не відбулася.

Якщо вести розмову стосовно походження суб'єктно-вчинкового підходу та його соціально-психологічний потенціал, то цілком доречно застосувати в даному разі відоме висловлювання про тривалу передісторію і коротку історію, а також припустити, що кожний із позначених вище шляхів «підходотворення» може бути застосований до опису та пояснення його онтологічних та гносеологічних витоків. Проте в даному випадку мова йде про ідейну зустріч С.Л. Рубінштейна – автора вчення про людину як суб'єкта життєдіяльності та В.А.Роменця – автора психологічної теорії вчинку. Так трапилось, що перший у своїх наукових пошуках

наблизився до розуміння унікального значення категорії вчинку для пояснення психологічної природи людини, а другий – фактично упритул підійшов до проблеми людини як суб'єкта і автора вчинку, фактично сформулював її, але, на жаль, не отримав життєвого часу для її спеціального дослідження.

Перша теза, щодо соціально-психологічного потенціалу суб'єктно-вчинкового підходу, може бути сформульована наступним чином: цей потенціал визначається тим, як розуміється природа людської суб'єктності та вчинковості. Отож сформулюємо свою позицію у цьому питанні.

Як відомо, категорія суб'єкта ще в радянські часи отримала свою фундаментальну розробку завдяки працям С.Л.Рубінштейна та його послідовників, насамперед К.О. Абульханової та А.В. Брушлинського. Що правда, заради історичної справедливості варто згадати опубліковані ще в 1914 році в Києві психологічні праці В. В. Зеньківського [3], який застосовував категорію суб'єкта для характеристики «Я» як джерела психічної причинності, як творчої основи індивідуальності, як центру, що інтегрує психічне життя людини.

Якщо узагальнити різного роду уявлення про природу людини як суб'єкта, то в кінцевому рахунку вийдемо на дві конкуруючі точки зору – соціально-психологічно та індивідуально-психологічно орієнтовані. Згідно з першою суб'єктність як і все людське, передається кожному новонародженому індивіду шляхом соціалізації і привласнюється ним шляхом інтеріоризації. Тобто немовля, за цією версією, не може вважатися суб'єктом у жодному розумінні цього слова, що фактично відтворює метафору про «чисту дошку» і породжує дискусію з приводу того, чи вважати новонародженого малюка власне людською істотою, чи він зможе набути відповідний

онтичний статус лише в результаті впливу на нього соціального оточення.

Протилежна позиція складається з уявлення про те, що людська істота із самого початку запотенційована і заінтенційована суб'єктністю – внутрішньою схильністю-готовністю стати автором-творцем власного і власне людського життя – індивідуального і суспільного. Мовляв без цієї своєрідної внутрішньої онтичної налаштованості і відповідної активності ніяка соціалізація не здатна зробити людину людиною. Адже залишається незрозумілим, звідки у цієї «чистої суб'єктної дошки» така вибіркова схильність до привласнення саме людського досвіду, така норавливість та індивідуалізована вибагливість стосовно способів впливу на неї з боку суб'єктів соціалізувального впливу.

Аргументом на користь першої точки зору слугує зокрема те, що людське дитя народжується нездатним навіть до самостійного біологічного життя, не кажучи вже про життя психічне, соціальне, духовне, культурне. Однак цей аргумент спрацьовує і на користь другої точки зору, оскільки ця немічність не випадкова і вона є немічністю у порівнянні з рослинним і тваринним світом, з дорослим людським життям, а з огляду на природу людини це навпаки – важливе надбання, що виявляє себе у відкритості людському досвіду, здатності його ініціативно-вибіркового привласнення. Тобто, людське дитинча у порівнянні з нелюдським є більш вільним від біологічно закладеного досвіду і більш вільним для отримання культурного досвіду людства. У цьому розумінні воно є «ідеальний суб'єкт», що має шанс стати суб'єктом реальним.

Спробу постмодерністської деконструкції традиційного уявлення про людську суб'єктність здійснив, як відомо, М. Фуко, згідно з яким суб'єкт викликається до

життя первісним підпорядкуванням, підкоренням владі і формується у покорі владі. Для позначення цього феномену Дж. Батлер звертається до поняття «суб'єкція», яке означає «...процес становлення субординованим владою і в той самий час процес становлення суб'єктом. Чи інтерпеляцією в розумінні Альтюссера, чи виробничою здатністю дискурсу, в розумінні Фуко, суб'єкт викликається до життя первісною покорою владі» [1, с. 16].

Критикуючи М. Фуко за те, що не тільки вся сфера психічного залишається в основному за межами його теорії, але і влада в її подвійній валентності субординування і виробництва залишається нерозкритою, Дж. Батлер намагається визначити сутність суб'єкції через поєднання теорії влади і теорії психіки. «У сумнозвісному прикладі, запропонованому Альтюссером, – зазначає вона, – поліцейський окликає перехожого на вулиці, і перехожий обертається і визнає себе як того, кого окликнули. У цьому обміні, в якому пропонується і приймається визнання (людиною себе), і відбувається інтерпеляція – дискурсивне виробництво соціального суб'єкта» [Там само, с. 19]. Але, мовляв, чи достатньо обмежитися тут лінгвістичною гіпотезою, адже залишається незрозумілим «чому суб'єкт обертається на голос закону і які наслідки такого обернення для інаугурації соціального суб'єкта» [Там само].

На жаль однозначної відповіді на поставлене питання ми не отримуємо і від Дж. Батлер. Як можна зрозуміти, людина обертається на оклик, оскільки має потребу у субординації, у підпорядкуванні голосу закону як голосу загалу, їй притаманна «пасіонарна прихильність до покори». Влада пропонує гарантії буття в обмін на покору, відкриває поле можливостей в обмін на залежність.

Індивід і погоджується, і не погоджується на такий обмін. Оскільки, мовляв, іншого способу не існує, він добровільно приймає субординацію і у протистоянні їй утверджує свою суб'єктність: «Суб'єкт існує лише у протистоянні субординації, тому будь-яка спроба протистояти субординації буде покладати цю субординацію» [Там само, с. 22]. Із цього робиться висновок, що така амбівалентність формує блокування свободи дії, а це, зрозуміло, становить загрозу існуванню суб'єкта. Вихід з цього амбівалентного кола вбачається в тому, що зовнішня влада перетворюється у владу внутрішню, суб'єктну, яка незалежнюється від формувального впливу зовнішньої влади. Відтак людина набуває здатності сама регулювати процес свого суб'єктного самозбереження, самовідновлення, самовдосконалення і саморозвитку. Не випадково Дж. Батлер, прагнучи, на відміну від М.Фуко, психологізувати (у психоаналітичному аспекті) пізнавальну ситуацію, переходить від поняття суб'єкта до поняття «Я»: «“Я” виникає за тієї умови, що воно відкидає своє формування у (ситуації) залежності, що складає умову його власної можливості» [Там само].

Розглянутий підхід, як можна переконатися, має виражену соціальну орієнтацію: суб'єктність – похідна від зовнішнього владного впливу, що пропонує-вимагає покори в обмін на буття. Індивіду нічого не залишається, як прийняти такі умови, що, однак, викликає у нього внутрішній протест. У такий спосіб влада формує з індивіда соціальний суб'єкт, який, перетворивши зовнішню владу на внутрішню, набуває якостей суб'єкта психічного.

Запропонований силігізм наче задовольняє законам логіки. Проте залишаються відкритими питання, які, з цілком зрозумілих причин, не беруться до уваги

прибічниками таких соціально орієнтованих підходів. Річ у тім, що процес первинного підпорядкування формувальному впливу влади, згадана «пасіонарна прихильність до покори» якщо й існує, то все таки є функцією індивіда, проявом його власної активності, що має ініціативно-вибірковий характер. Так, дитина може бути більш прихильною до матері чи до батька, до дорослих чи ровесників. Якісь вимоги субординації вона може приймати, а якісь – ні. Проте прихильність (тим більше любов) не варто зводити до підпорядкування і залежності, що викликає спротив і в такий спосіб народжує суб'єктність. Можна зрозуміти прагнення влади підпорядкувати собі індивідів (хоча це стосується якоїсь тиранічної або недолугої влади), але незрозуміло, навіщо їй потрібно породжувати своїх антагоністів? Якщо ж вона не відає, що робить, то така влада потребує принаймні психотерапевтичної допомоги.

Знову ж таки, суб'єкт, народжений у неволі, як форма протесту спробам поневолення, навряд чи буде здатний вільно творити світ і самого себе за законами істини і краси, добра і любові. Скоріше, він буде прагнути сатисфакції, бажатиме помститися своєму гнобителю (владі) і у такий спосіб стверджувати свою суб'єктність. Тобто розглянутий сценарій може пояснити природу амбівалентної, деструктивної, патологічної суб'єктності, редукованої до поняття владного панування, але не суб'єктності позитивної, продуктивної, перспективної і власне людської.

Дещо бентежать також ремарки Дж. Батлер типу: «Те, що створює суб'єкт, відбувається завдяки попередній роботі влади, але не обумовлене нею в цілому» (Тоді ким або чим іще?); «Влада впливає на суб'єкт, і цей вплив є уведенням його в дію...», а далі запитується: «Що чи хто здійснює це уведення в дію? Чи це та влада, що передує

суб'єкту, чи влада самого суб'єкта?» [Там само, с. 26]. Виходить, суб'єкт як такий усе таки існує до впливу влади, але як бездіяльний, що важко собі уявити. І ще: «...прихильність у своїх первісних формах повинна як здійснюватись, так і не визнаватись, її здійснення повинно полягати в частковому невизнанні – для того, щоб виник суб'єкт» [Там само]. Тут цікаво було б з'ясувати розмір чи вагу цієї «частковості», а також як впливає на формування суб'єктності та «частковість», що визнає прихильність, але не вважає її залежністю.

«Поняття суб'єкта, – узагальнює Дж. Батлер, – спровокувало полеміку у сучасному теоретичному дискурсі; декотрі розвивають його як необхідну передумову свободи дії, інші висловлюють претензії, бачачи в ньому знак “панування”, від якого потрібно відмовитися» [Там само, с. 22]. Якщо спробувати позиціонувати концепцію авторки цього висловлювання, то складається враження, що суб'єкт для неї є передумова свободи дії, але заради панування.

Проте чи варто взагалі обговорювати проблему витоків, джерел, природи суб'єктності, якщо вона або не потрібна людині, або може бути втрачена нею, або взагалі сама ця ідея є помилковою? Десь на перетині цих «або» вибудовував свою позицію про «смерть суб'єкта» М. Фуко.

Якщо міркувати логічно і послідовно, то смерті може лише те, що до того було живим. Постмодернізм, який прийшов на зміну модернізму, визначальною ознакою останнього вважав віру в творчий геній людини, її здатність перетворювати світ за своїм бажанням і таким чином здобути справжню свободу. Оскільки, мовляв модернізм не виправдав сподівань, не виконав обіцяного, більше того – зробив людину ще більш залежною від принад багатства, слави, влади і водночас вільною від моральних обов'язків, надмірно амбітною, гоноровою,

самовпевненою і цинічною у своїх суб'єктних домаганнях, то це і дало підстави М. Фуко, здійснивши деконструктивний розтин людини епохи модерна як суб'єкта, констатувати його смерть.

Намагаючись зрозуміти причини такого суб'єктного фіаско, і прагнучи уникнути помилок модернізму, класичний постмодернізм наважився взагалі відмовитися від категорії суб'єкта на підставі того, що людський індивід, мовляв, просто немає нічого такого, що він міг би назвати своїм власним, включаючи думки і почуття, цінності й смисли, мотиви і вольові акти, звички і вчинки, навіть стиль і манеру поведінки. Аналогічний вердикт був виголошений і стосовно авторства.

Проте, щоб зрозуміти сутність проблеми, про яку йдеться, слід розрізнити констатацію «смерті суб'єкта» і ставлення до того, що констатується. Таке ставлення може бути розсудливо-індиферентним, мовляв, усі ми не вічні, може розцінюватись як трагедія, а може навпаки – викликати почуття тріумфу від перемоги нічим не обмеженої волі над детермінізмом, симулятивності і віртуальності над реальністю, спонтанності над цілеспрямованістю, безкарності над відповідальністю. У крайньому випадку можна навіть очікувати щось середнє між зловтіхою і почуттям невдоволення від того, що це не відбулося раніше, що передсмертні муки людини як суб'єкта були недостатньо пекельними.

Варто звернути увагу і на те, що у постмодерністів мова йде не про смерть суб'єкта і автора як таких, а про смерть людини як суб'єкта і автора. Тож хтось інший чи щось інше бере на себе відповідальність за виконання цієї онтичної функції, організує, спрямовує і творить світ, зокрема світ конкретної людини. Це можуть бути тексти, можуть бути дискурсивні практики, яким напевно краще

знати, як зробити людське життя автентичним, а людину щасливою.

Проте, як виявилось, і деконструкція має свою «теоретичну межу», особливо якщо йдеться про категорії, що мають в реальності свої онтологічні відповідники. Так, М. Фуко в одному з останніх своїх текстів фіксує в якості семантико-аксіологічного фокусу свого дослідницького інтересу виявлення тих механізмів, за допомогою яких людина – у контексті різних дискурсивних практик – сама перетворює себе на суб'єкта [2]. Також однією зі стратегій подолання кризи ідентифікації стає в сучасному постмодернізмі комунікативна стратегія. Мовляв, розщеплене Я може знайти свою єдність лише в контексті суб'єкт-суб'єктних стосунків [Там само].

Отже, мав рацію Олдос Хакслі, коли зауважував, що досвід – це не те (від себе додамо – не тільки те), що відбувається з людиною, а те, що людина робить з тим, що з нею відбувається. Тобто йдеться про третій варіант пояснення природи суб'єктності, що передбачає діалектичне поєднання обох вище зазначених стратегій – індивідуально-психологічної та соціально-психологічної.

Людський індивід дійсно народжується без дзеркала в руках і не фіхтеанським філософом: «Я есмь я», як про це писав у «Капіталі» К.Маркс. Проте, хоч і не знаючи про це, він народжується саме як людська, а не якась інша, чи взагалі абстрактна істота, що тільки внаслідок інтерпеляції (соціальної інаугурації) набуває статусу людини. Людина не народжується зрілою особистістю, свідомою істотою, здатною до перетворення світу і себе самого, але вона із самого початку є і завжди буде суб'єктом власного життя в межах своїх вікових можливостей, можливостей свого розвитку – біологічного, психічного і соціального. І саме як суб'єкт власного життя вона ініціативно-вибірково вступає у взаємодію з природним і соціальним світами,

частиною яких вона є і які вона несе в собі як свою частину.

В якості суб'єкта власного і власне людського життя індивід так чи інакше, нерідко усупереч умовам, спрямовує свою активність на виконання двох онтичних завдань. Перше – полягає в тому, щоб через ініціацію взаємодії з носіями суб'єктного досвіду актуалізувати потенційно властиву йому суб'єктність вищого гатунку, яка передбачає свідоме творення цінностей його індивідуального буття, а також досягнення рівня акме – самодостатньої, індивідуально неповторної суб'єктної цілісності, що дає відчуття свободи й автентичності. Друге життєве завдання обумовлене внутрішньою потребою зайняти своє місце в світі – природному і соціальному, бути інтегрованим у буттєвий час і простір, у систему цінностей, смислів і норм свого оточення як іншого цілого. Тобто як певна цілісність індивід несе в собі світ як свою частину і водночас позиціонує себе частиною цього світу. Тільки в такому діалектичному поєднанні індивідуального та позаіндивідуального людина як суб'єкт знаходить свою гармонію і не в контексті підпорядкування-панування, що, як зазначалося, веде до його амбівалентності та руйнації, а в контексті вільної конструктивної, зацікавленої комунікації та творчої партнерської взаємодії з іншими суцями.

Для прикладу звернемося до відомого теоретично-методологічного положення про суб'єктно-суб'єктну взаємодію, сформульованого Б.Ф.Ломовим, що набуло у соціальній психології значення пояснювального принципу і сутнісного критерію оцінки процесів сприйняття людини людиною, спілкування, комунікації, організації та здійснення спільної діяльності тощо. Тобто мова йде про те, що досліджуваний повинен розглядатися не тільки як об'єкт діагностики чи формувального впливу з боку

дослідника, але неодмінно як суб'єкт, автор власного життя і діяльності. Так само при дослідженні міжособистісних стосунків, групових та міжгрупових, соціалізувальних процесів, механізмів впливу людини на людину кожний, хто бере в ньому участь, має оцінюватися за критерієм суб'єктності (самостійності, ініціативності, креативності, конструктивності, продуктивності, відповідальності тощо), залученості і включеності в суб'єктно-суб'єктний діалог чи полілог.

Важливим дослідницьким моментом, що розкриває соціально-психологічний потенціал суб'єктно-вчинкового підходу в аспекті суб'єктності, є, як учив Л.С.Виготський, встановлення зони актуального і найближчого суб'єктного розвитку досліджуваного – того, що він здатен створювати сам, а що за допомоги та психологічної підтримки дослідника, який також має себе критично оцінювати в якості суб'єкта. Результати такого соціально-психологічного дослідження можуть бути корисними, зокрема для психотерапевтичної практики, оскільки дозволяють відслідковувати процес відновлення суб'єктного потенціалу того, хто втратив можливість сам собі допомогти у вирішенні своїх психологічних проблем.

Досі в соціальній психології точаться дискусії з приводу того, наскільки і в якому розумінні групу можна вважати самостійним суб'єктом, чи це є лише своєрідна соціально-психологічна метафора, яка завжди вимагає індивідуально-психологічного довизначення?

Так, цілком зрозумілою і переконливою видається думка про об'єднання, групування як умову підвищення ефективності індивідуальних дій, про те, що в референтній групі кожний її член як суб'єкт діяльності отримує додаткові стимули і можливості інформаційного, мотиваційного та інструментального порядку. Так, у «своєї» групі людина завжди може отримати інформаційну

підтримку від інших її членів, має доступ до спільно напрацьованих знань щодо умов і способів діяльності, в результатах якої вона зацікавлена. Прагнення отримати схвалення від групи, змагальність, боротьба за лідерство – виступають потужними мотиваторами її активності, а також актуалізації та нарощування суб'єктних інтенцій і потенцій.

Разом із тим, у цілому ряді досліджень, а також на основі свідчень соціальної практики встановлено, що група, особливо, якщо вона організована на рівні гомфотерного колективу (Л.І. Уманський), може за рівних інших умов досягати вагоміших результатів, ніж сумарна діяльність тих самих респондентів, не об'єднаних у групу.

Відомі спроби визначення групи як надіндивідуального суб'єкта, що має свої цілі, засоби, свої способи прийняття рішень та їхнього виконання, оцінювання зробленого та планування майбутнього. До речі у працях А.В.Брушлинського основним суб'єктом визначається людство як найбільша соціальна група, а всі решта, включаючи індивідів, - розглядаються як похідні чи допоміжні, власне – суб'єкти-засоби. Як правило, такому груповому суб'єкту приписуються усі психологічні ознаки суб'єкта індивідуального, зокрема самосвідомість, рефлексивність, а також мислення, воля, емоції та почуття, характер і темперамент тощо. Однак при цьому далеко не завжди переконливо визначається те, що їх різнить. Залишається відкритим питання про те, хто саме є носієм такої надіндивідуальної суб'єктності, оскільки апеляція до поняття «група» не знімає проблеми. Дивним чином такий груповий суб'єкт може мислитися як існуючий у якомусь міжіндивідному просторі у вигляді групових цінностей і цілей, стандартів поведінки, критеріїв оцінювання тощо, які начебто самі по собі визначають і навіть спрямовують життя групи і кожного її

члена. Проте, такий підхід «змертвлює» уявлення про суб'єкта, підміняє його продуктами його діяльності, зокрема символами, текстами, висловлюваннями і т. ін.. Якщо ж носіями індивідуальної і групової суб'єктності визнаються самі члени групи – окремі індивіди, тоді не зрозуміло, навіщо називати цього суб'єкта надіндивідуальним? Можливо, у даному випадку більш адекватним було б поняття інтеріндивідуального суб'єкта як узагальненого і прийнятого членами групи уявлення про ті якості та особливості їхньої індивідуальної суб'єктності, що є спільними для них.

Це питання потребує особливої уваги, оскільки відмічена невизначеність може породжувати загрозу девальвації ідеї суб'єктності у соціальній психології.

Тепер спробуємо з'ясувати, чого саме бракує суб'єктному підходу, аби задовольняти потребам соціально-психологічного дослідження, чому суб'єктне слід доповнити вчинковим.

Свого часу А.В. Брушлинський – один з послідовників С.Л. Рубінштейна – як альтернативу діяльнісному підходу, що розроблявся науковою школою О.М.Леонтьєва, запропонував суб'єктно-діяльнісний підхід. Чи існують в такому випадку підстави для виокремлення та запровадження суб'єктно-вчинкового підходу?

Відповіді на це питання дозволяє аналіз співвідношення понять «діяльність» та «вчинок». Спільним у цих понять є те, що кожне з них окреслює формат власне людської активності, в її сутнісній спрямованості на перетворення дійсності, на створення нових форм і способів буття суцього. Проте, якщо для розрізнення діяльності і недіяльності достатньо такого критерію, як усвідомлена творчість, то вчинок, окрім того, має задовольняти критерію свободи і відповідальності.

Творчість у вчинку набуває соціальної значущості, зокрема моральних ознак і характеристик. Вчинок – це моральна творчість за визначенням В. А. Роменця.

Тобто учинок можна вважати своєрідною формою діяльності, оскільки він має свою мету, свої засоби і способи здійснення, а також завершується оцінкою вчиненого, але далеко не кожний прояв діяльності відповідає критерію вчинковості. Знову ж таки, людина може вчитися різним видам та способам діяльності, вдосконалюватись в ній. Вона може займатися певною діяльністю через примус, проти власної волі. Діяльність може мати репродуктивний характер, виконуватися за зразком, копіюватися тощо.

Навчити вчинку людину неможливо, оскільки він є результатом її духовного зростання, морального саморозвитку. Приклади вчинків звичайно виконують свою виховну функцію, але вчинкам за зразком бракує справжньої творчості та індивідуальної неповторності. Крім того копіювати можна лише зовнішні ознаки вчинковості, але при цьому не мати відповідних внутрішніх спонук. Неможливо також примусити людину здійснити учинок, оскільки його мотивація формується у просторі внутрішньої свободи. Людина може міркувати з приводу того, як вона вчинила і навіть наскільки те, що вона вдіяла можна вважати вчинком. Проте вирішальне слово тут належить іншим, спільноті, оскільки вчинок це – соціоморальна оцінка людської активності. Якщо процес і результат діяльності може значною мірою влаштувати всіх, то справжній учинок завжди ділить оточення на тих, хто його визнає саме таким, і тих, хто дотримується протилежної думки, може навіть вважати його злочином. Тому справедливо стверджувати сказати, що діяльність набуває своїх вищих моральних, духовних значень, коли підноситься до рівня вчинку. У цьому розумінні

суб'єктно-вчинковий підхід конкретизує, доповнює суб'єктно-діяльнісний і водночас сутнісно відрізняється від нього своєю гуманістичною спрямованістю в хорошому розумінні цього слова, людино-центризмом, але не за рахунок інших суцх.

Ця відмінність розкриває соціально-психологічні можливості суб'єктно-вчинкового підходу, але вже в контексті вчинковості.

Річ у тім, що соціальна-психологія має своїм об'єктом два відносно самостійних класи феноменів. Перший – може бути представлений поняттям «взаємодія». До нього входять такі феномени, як спілкування, комунікація, спільна діяльність, сприйняття людини людиною, вплив людини на людину тощо. Другий клас об'єднується поняттям «ставлення». Тут мова йде про стосунки, взаємини, відносини, відношення, регулятором яких виступають моральні цінності та норми, що, у свою чергу, визначаються поняттями добра і зла.

Можна дискутувати з приводу природи моральності, вважати її соціально-психологічним чи індивідуально-психологічним утворенням, як це приписується І. Канту, але навряд чи хтось наважиться не погодитись зі змістом сформульованого ним морального закону, що отримав назву категоричного імперативу: «Учиняй так, аби максима твоєї волі завжди могла бути разом із тим і принципом всезагального законодавства» [4, с. 38]. І ще: « Дій так, щоби ти завжди ставився до людства і в своїй особі, і в особі будь-кого іншого не тільки як до засобу, але завжди в той самий час і як до мети» [5, с. 55].

Що означає таке ставлення до себе, до іншої людини і до людства в цілому як до мети? Йдеться, звичайно, про утвердження добра і любові, оскільки важко уявити, щоб людина могла цілепокладати зло чи ненависть. Але таке можливе, якщо ставлення до інших, а часом і до

самого себе редукується до рівня засобу. Не випадково Е. Фромм звертав увагу на проблему самовідчуження, назвавши одну зі своїх книг «Людина для себе».

Означена соціально-психологічна суперечність не розв'язується сама по собі, а вимагає від людини особливого роду суб'єктної активності, а саме – вчинку. Відмінність вчинку від дії і діяльності, як зазначалося, полягає в тому що він є моральна творчість. Іншими словами, вчинок покликаний перетворювати соціально-психологічну ситуацію взаємодії людини з людиною і світом у такий спосіб, щоби гармонізувати індивідуальне, інтеріндивідуальне і суспільне, подолати біологічний, психологічний та соціальний егоцентризм і водночас не позбутися власного «Я» як цінності і цілі.

Учинок не перетворюється на альтруїстичну самопожертву, на самообмеження заради інших, якщо ці інші постають не тільки засобом, але й цінністю й ціллю, якщо людині просто радісно від того, що вона змогла зробити іншому якусь приємність, не забуваючи про себе. Моральність і полягає в тому, щоб учинком утримувати гармонію між турботою про себе і про інших.

Аналіз сучасних поглядів на активність людини, особливо що стосується її вищих, сутнісних, автентичних форм, свідчить про неоднозначну позицію дослідників щодо питання авторства вчинку.

Здавалося б цілком очевидним, що вчинок здійснює сам індивід. Проте припускається думка, що він (як і у випадку з суб'єктністю) є лише виконавцем моральних настанов соціуму, очікувань з боку значущих інших, а то і просто маріонеткою в руках дискурсивних практик. Людині тільки здається, що вона сама приймає рішення, що вона автор своїх життєвих проєктів і доленосних учинків, що то вона наважується ризикнути своїм життям заради благополуччя іншої людини... Насправді ж, мовляв, її

активність на усіх рівнях є із зовні спричиненою і відповідним чином підкріпленою (усе як у дослідях академіка І. П. Павлова): якщо настанови соціуму чи певної соціальної групи індивід справно і творчо виконує та ще й жертвує при цьому собою, його активність визначається як учинок і відповідним чином винагороджується. І навпаки, – щось оригінальне, індивідуально своєрідне, але таке, що йде врозріз з волею соціуму, його влади, – знецінюється, оголошується злочинном, піддається санкціям.

Цілком очевидно, що людська істота є результатом соціалізації, виховання і тому було б дивним заперечувати вплив соціуму на формування її внутрішнього світу, ціннісно-сміслової, мотиваційно-вольової та інструментально-поведінкової сфер її активності. Однак, ще раз перечитавши праці П. Жане, а за ним Л.С.Виготського та його послідовників, зваживши на критику позиції останніх представниками наукової школи С.Л.Рубінштейна, є підстави розглядати людину не лише як виконавця природних і соціальних приписів, але також як співавтора і самостійного автора своїх учинків.

Відтак соціально-психологічний потенціал суб'єктно-вчинкового підходу виявляє себе як у форматі суб'єктно-суб'єктної взаємодії, так і у форматі спільного вчинку – усвідомлюваного, цілеспрямованого і водночас спонтанного життєтворчого акту двох і більше людей, що передбачає вільний і бажаний для кожного з них взаємообмін наявними душевними та духовними ресурсами, а також взаємоузгожене творення нових цінностей і смислів їхнього індивідуального та суспільного буття.

Підсумуємо сказане.

- Сутнісна специфіка суб'єктно-вчинкового підходу полягає в тому, щоб віднаходити шляхи, з'ясувати

умови, розробляти механізми, які б дозволяли конкретній людині у її взаємодії зі світом (природним і соціальним) утримувати розумний пріоритет свободи над покірною, самостояння над поклонінням, творення над запозиченням, а також долати нездоровий егоцентризм, нарцисизм, утверджувати морально-творче (учинкове) ставлення до інших суцiх, з якими вона складає певну онтичну цілісність, не тільки і не стільки як до засобу, але водночас і насамперед як до своєї життєвої мети.

- Питання щодо соціально-психологічного потенціалу суб'єктно-вчинкового підходу передбачає з'ясування його теоретично-методологічних можливостей у дослідженні, поясненні та інтерпретації соціально-психологічних явищ. Ці можливості, у свою чергу, залежать від розуміння особливостей означеного підходу, зокрема психологічного потрактування сутності поняття «суб'єктності» і «вчинковості», а також того, що їх об'єднує.
- Категорія суб'єкта у психології (на відміну і в доповнення до категорій індивіда, індивідуальності, особистості,) отримала своє застосування насамперед для позначення таких сутнісних ознак людської істоти, як внутрішня свобода, самототожність, самоцінність, самодостатність, здатність творити, починати причинний ряд із самої себе, інтернальність, прагнення самовдосконалення, самоперевершення і саморозвитку, а також онтичний оптимізм – переконаність у тому, що її щастя значною мірою залежить від неї самої.
- Людський індивід приходить у світ не «нульовим», а актуальним суб'єктом власного новонародженого життя і водночас потенційним суб'єктом життя свідомого, творчого, конструктивного і продуктивного.

Актуалізація цієї потенційності стає можливою за умови його вибірково-ініціативної взаємодії зі зрілими носіями суб'єктного досвіду, в результаті чого відбувається привласнення культурних форм суб'єктної активності та їхнє перетворення у форми індивідуальної суб'єктності. Запропонований класичним постмодернізмом варіант владно-підвладного формування суб'єктності можна прийняти, скоріше, як такий, що розкриває один із соціально-психологічних механізмів її деформації та патологізації.

- Суб'єктна складова орієнтує дослідника в галузі соціальної психології будувати свої професійні стосунки з досліджуваним на суб'єктно-суб'єктній основі, стимулювати прояв його суб'єктних інтенцій та потенцій, залучати до активної співучасті в ролі співавтора, оцінщика, інтерпретатора, покладати як одну з важливих цінностей і цілей дослідження розширення та подальший розвиток його суб'єктних можливостей і водночас почуття міри та відповідальності за результати своєї активності, віддавати перевагу діалоговим формам науково-дослідної комунікації тощо.
- Учинкова складова сутнісно доповнює і конкретизує суб'єктну в сенсі її гуманізації, зорієнтованості на іншу людину, світ у цілому не тільки як на засіб, але водночас і насамперед як на мету і цінність, що, до речі, відповідає положенням постнекласичної парадигми. Учинковий принцип задає моральний вимір соціально-психологічному дослідженню, яке в ідеалі постає як спільний учинок пізнання дослідника і досліджуваного, в якому кожний допомагає іншому досягти поставлену мету: вченому отримати цікавий і корисний науковий продукт, а його візаві – розкрити в собі нові можливості,

вирішити психологічні проблеми, а також пишатися з приводу своєї участі у важливій справі.

- Сформувані цілісне уявлення про соціально-психологічний потенціал суб'єктно-вчинкового підходу дозволяє поєднання двох теоретично-методологічних положень: про суб'єктно-суб'єкту взаємодію людини з людиною і про спільний учинок як вищий ціннісно-смысловий рівень її можливого розвитку. Ідеться про те, що при організації соціально-психологічних досліджень доцільно: а) індивідуальну і групову активність досліджуваних розглядати з позицій суб'єктності і вчинковості, а їхню взаємодію з іншими як побудовану на суб'єктно-суб'єктній основі, що в ідеалі має підноситись до рівня спільного вчинку пізнання істини, творення добра і краси; б) спиратися на ідею суб'єктно-суб'єктної взаємодії дослідника та досліджуваного, а також на уявлення про цю взаємодію як спільний вчинок пізнання і творення нових людських цінностей.

Література

1. Батлер Дж. Психика власти: теория субъекции. – СПб.: Алетейя, 2002. – 16 с.
2. Воскрешение субъекта: http://dic.academic.ru/dic.nsf/history_of_philosophy/102.
3. Зеньковский В. В. Проблема психической причинности. – К. : Ун-т Св. Владимира, 1914.
4. Кант И. Критика практического разума. – СПб, 1897. – 38 с.
5. Кант И. Основоположение к метафизике нравов. – Москва, 1912. – 55 с.

Аннотация. Вопрос о социально-психологическом потенциале субъектно-поступкового подхода

рассматривается в контексте различных представлений о сущности понятий «субъект» и «поступок». Критически оценивается позиция классического постмодернизма касательно природы субъектности, а также авторства поступка. Обосновывается целесообразность синтеза положений о субъектно-субъектном взаимодействии и совместном поступке как теоретико-методологической основе, определяющей социально-психологические возможности субъектно-поступкового подхода в исследовании психических явлений.

Ключевые слова: субъект, поступок, субъектно-поступковый подход, субъектно-субъектное взаимодействие, совместный поступок.

Summary. The question of the social-psychological potential of the subject-actional approach is considered in the context of different views about the nature of the terms "subject" and "action." Critically assess the position of the classic post-modern about the nature of subjectivity and authorship of the action. The feasibility of synthesis of the provisions of the subject-subject interaction and the joint action as theoretical and methodological framework, defining the social-psychological abilities of the subject-actional approach in the study of psychic phenomena.

Keywords: subject, action, subject-actional approach, subject-subject interaction, joint action.